

SFINȚII OCROTITORI ȘI TĂMĂDUITORI DE CIUMĂ DIN SPAȚIUL ROMÂNESC PRIN PRISMA INTERCONEXIUNILOR PATRIMONIULUI ETNOCULTURAL ȘI ECLEZIASTIC

Dr. Valentin ARAPU,

*Institutul Patrimoniului Cultural, Chișinău, Republica Moldova,
valarapu@gmail.com;*

Gabriel ARAPU,

*Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie
„Nicolae Testemițanu”, Chișinău, Republica Moldova,
arapu.gabriel@gmail.com*

Abstract

During the plague epidemics, Christians in the Romanian area appealed to the saints endowed by God with therapeutic, protective and healing powers. The Orthodox prayed for the healing of diseases and plagues to St. Haralambia and St. Visarion, the Catholics addressed to St. Roch, and the Armenians called for St. Gregory the Luminator and St. Hagigadar.

Keywords: *Saints, plague, diseases, heritage.*

Argument. În tradiția creștină sunt pomeniți mai mulți sfinți ocrotitori și protectori de boli, inclusiv de epidemii. Una dintre cele mai dezastruoase epidemii este ciuma. Conform filosofiei creștine, mulți sfinți au avut de la Dumnezeu puteri terapeutice pentru vindecarea bolilor. Unii sfinți puteau vindeca de orice boală, alții tămăduiau doar unele neputințe. Credința în puterile miraculoase ale sfinților „de a dezlega pe oameni de suferințele fizice și psihice” își are origini în minunile pe care le-au săvârșit în timpul vieții cu darul lui Dumnezeu sau prin moaștele lor preacurate¹.

În percepția oamenilor din trecut (și nu numai) vindecarea bolnavilor prin credință, prin invocarea numelui lui Hristos, a numelor sfinților tămăduitori de boli, reprezintă o panacee împotriva tuturor bolilor și epidemiilor care atacă umanitatea. Stereotipizarea oamenilor din trecut, relevant fiind în acest sens omul medieval prin accentuarea prejudecăților sale, a credințelor și imaginarului său, marcat de evlavie profundă și

¹ Eugen Drăgoi. *Sfinții care ne vindecă de boli*. Galați: Editura Partener, 2006, pp. 5-7.

încredere în forța tămăduitoare a lui Dumnezeu, în puterile vindecătoare ale sfinților, au contribuit la crearea unei percepții aparte față de medicină și a interferențelor sale cu teologia. Acolo unde medicina era neputincioasă, intervenea credința prin rugăciune, prin invocarea sfântului protector și tămăduitor de o anumită boală. Respectiv, numărul minunilor de vindecare, de tămăduire al unor bolnavi considerați incurabili de medici, a fost într-o ascensiune continuă, fenomenul menținându-se până în zilele noastre în pofida progreselor înregistrate în știința medicală².

Sfântul Haralambie. În credințele populare ciurma putea fi stăpânită de către Sfântul Haralambie, a cărui zi se pomenește la 10 februarie după calendarul Gregorian și la 23 februarie după calendarul Iulian. Ziua Sfântului Sfințit Haralambie coincide cu prăznuirea mai multor mucenici: sfinții mucenici³ Porfiriu și Vaptos, sfințele mucenițe și fecioare Enata și Valentina, mucenicul Pavel, sfințele părinte Anastasie, arhiepiscopul Constantinopolului, preacuviosul părinte Zenon, pomenirea icoanei Preasfintei de Dumnezeu Născătoarei, Stăpânei noastre, cea din Areovind⁴.

Marele Sfânt Mucenic Haralambie a fost episcop de origine greacă în cetatea Magnezia din Asia Mică. Împreună cu enoriașii săi a fost persecutat de către împăratul Septimius Severus (193-211). Mai marele cetății Magnezia, dregătorul Luchian a poruncit ca episcopul Haralambie să fie prins și adus în fața judecății. La porunca lui Luchian ighemonul, episcopul Haralambie a fost „dezbrăcat de hainele sale, și, după ce iau jupuit tot trupul cu unghii de fier, i-au tăiat fâșii de piele de pe trup”. Haralambie le-a spus torționarilor săi: „Mulțumesc vouă, fraților, că strujind trupul meu cel vechi și bătrân, m-ați înnoit, îmbrăcându-mi sufletul cu haina cea nouă a suferințelor pentru Hristos”⁵. Mucenicul Haralambie a fost osândit la moarte prin sabie în anul 198, fiind martirizat în 202. În timpul vieții sale i-au fost atribuite mai multe minuni, iar jertfa sa în numele credinței a determinat-o pe fiica împăratului Galina să se convertească la creștinism. Anume ea a și dat pământului

² Dan Pavelescu, Elisabeta Robu. *Călătorie prin miracolele vieții și prin istoria medicinei românești*. București: Editura Triumf, 2010, 320 p.

³ *Mucenic* - martir din primele veacuri creștine care în timpul persecuțiilor păgâne și-a dat viața pentru Hristos. *Mucenicia* este jertfirea, moartea în chinuri pentru credință. În: Ene Braniște, Ecat. Braniște. *Dicționar de cunoștințe religioase*. Sibiu: Editura Andreiana, 2010, p. 286.

⁴ *Viețile sfinților de peste tot anul după sinaxarele din Mineie. Triod și Pentecostar*. Alexandria: Editura Biserica Ortodoxă, 2003, pp. 263-264.

⁵ *Acatistul Sfântului Marelui Mucenic Haralambie*. Bacău: Editura Bunavestirea, 2003, p. 4.

trupul martirului Haralambie. Sfântul Haralambie este cunoscut ca fiind apărător de boli, ciumă, lepră și foamete⁶.

Sfântul cap al Mucenicului Sfântului Haralambie se păstrează în Mănăstirea Sfântului Ștefan de la Meteora. Când izbucnea un focar de epidemie, creștinii luau „sfântul cap al Mucenicului, făceau rugăciuni în locurile cu pricina, iar epidemiile se opreau de îndată”⁷.

În literatura teologică sunt descrise multiple cazuri de tămăduire a bolnavilor de ciumă prin credință, prin rugăciuni adresate Sfântului Haralambie. În secolul al XVIII-lea monahul Ionas din Sfântul Munte a mers la Constantinopol pentru a-l mărturisi pe Hristos. În scurt timp Constantinopolul a fost cuprins de ciumă. Monahul, infectat de molimă, a postit timp de trei zile, „rugându-se neîncetat Sfântului Mucenic Haralambie”⁸. În noaptea a treia i s-a ivit în somn Sfântul Haralambie care l-a asigurat că se va vindeca și el și întregul popor. Minunea s-a întâmplat în scurt timp, vindecându-se în scurt timp toți bolnavii de ciumă.

Monahul Ionas s-a întors în chilia sa de la Kavsokalivia, unde a rânduit să fie pictată o icoană cu înfățișarea Marelui Mucenic Haralambie în mijloc în dreapta căruiă este pictat monahul îngenunchiat, iar „în stânga este zugrăvită boala sub chipul unui demon întunecat, de dimensiuni mici, care fuge alungat de Mucenic”⁹.

În anul 1812 în Epiros a izbucnit o epidemie de ciumă care a încetat după ce un creștin pe nume Molossos s-a prezentat la Mănăstirea Sfântului Ștefan de la Meteora, cerând binecuvântarea pentru a duce sfântul cap al Mucenicului în regiunea sa natală. Prin rugăciunea creștinilor și prin mijlocirea Sfântului Haralambie, epidemia de ciumă a încetat¹⁰.

În timpul luptelor dintre greci și turci, în anul 1897, soldații turci au pătruns în Mănăstirea Sfântului Ștefan, încercând să ia racla de aur în care se păstrau moaștele Sfântului Haralambie. Soldații au lovit „cu sălbăticie racla”,

⁶ *Sfântul Sfințitul Mucenic Haralambie (10 februarie)*. În: Cuvântul. Buletinul Parohiei ortodoxe Române „Sfinții Trei Ierarhi”, nr. 196, ianuarie 2012, pp. 1-2; Natalia Grădinaru. *Sacroterapia în concepția culturii populare*. În: Revista de Etnologie și Culturologie, Vol. XVIII, Chișinău, 2013, p. 213.

⁷ *Sinaxarul Sfântului Haralambie / Monahia Teotekmi. Mănăstirea Sfântului Ștefan Meteora*. Traducere din limba greacă Constantin Petrache. Galați: Egumenița, 2013, p. 148.

⁸ *Ibidem*, pp. 148-149.

⁹ *Ibidem*, p. 149.

¹⁰ *Ibidem*.

dar nu au putut să o deschidă. În scurt timp după aceea printre soldații turci s-a răspândit o epidemie de tifos, suferind pierderi umane îngrozitoare¹¹.

Semnificația zilei de 10 februarie este legată de anul 1908 când în Grecia a fost înregistrată una dintre cele mai mari epidemii de ciumă. Molima s-a răspândit până în Sfântul Munte. În aceste condiții un grup de monahi au mers la Meteora de unde au adus cinstitul cap al Mucenicului Sfântului Haralambie, așezându-l spre închinare în Biserica Protaton din Karies. În decursul nopții monahii au cântat Paraclisul Sfântului Haralambie, iar în zorii zilei ciuma s-a retras. De atunci, în fiecare an, în ziua de 10 februarie a fost acceptată această priveghere, cu citirea paraclisului Sfântului Haralambie, de toate mănăstirile athonite¹².

Legende folclorice. În tradiția creștină Sfântul Haralambie s-a vindecat de ciumă, astfel credincioșii îi atribuiau remediul vindecării de molimă, acordându-i apelativul de „izbăvitor de ciumă și de foamete”¹³. O legendă din Bucovina relevă că Sf. Haralambie s-a întâlnit cu ciuma „care umbla pe pământ și aducea foarte multă stricăciune în omenire”. A urmat o confruntare, Sf. Haralambie reușind să imobilizeze ciuma, legând-o „cu un lanț greu de fier”, iar atunci „când oamenii nu serbează ziua lui, o sloboade pe pământ”. Această tradiție este reflectată în iconografie unde Sfântul Haralambie este reprezentat ținând în lanț cumplita ciumă (scheletică) sau întruchiparea unui balaur, și călcând-o în picioare¹⁴.

O altă legendă îl prezintă pe Haralambie în calitatea sa inițială de păstor care devine ucenic al unui doctor vestit ca în cele din urmă să ajungă taumaturg sau făcător desăvârșit de minuni. Dumnezeu, apreciindu-i credința și faptele sale bune, l-a înzestrat pe Sfântul Haralambie cu „puterea de a ține în lanțuri ciuma, întruchipare a răului ce se identifică adesea cu moartea”. Silvia Ciubotaru remarcă că mai multe variante ale legendelor despre Sfântul Haralambie sunt asemănătoare cu *Povestea lui Ivan Turbincă* care prinde moartea și o închide în turbincă. Respectiv, Sfântul Haralambie

¹¹ *Ibidem*, p. 150.

¹² *Ibidem*, pp. 150-151.

¹³ *Acatistul Sfântului Marelui Mucenic Haralambie*, p. 23.

¹⁴ I.-A. Candrea. *Folclorul medical roman comparat. Privire generală. Medicina magică*. Iași: Polirom, 1999, p.170; Tudor Pamfile. *Mitologie românească. Volum I. Dușmani și prieteni ai omului*. În: *Din viața poporului român. Culegeri și studii, XXIX*. București: Librăriile Socec & Comp.; Leipzig: Otto Harrassowitz, 1916, p. 320; Silvia Ciubotaru. *Sfântul Haralambie*. În: Silvia Ciubotaru, Ion H. Ciubotaru. *Vitralii. Pagini etnoculturale din presa anilor 1992-2012*. Iași: Editura Presa Bună, p. 53.

prinde ciurma și o închide într-o nucă, „și tot ca în narațiunea scriitorului humuleștean, ciurma și moartea nu mai au voie să se atingă de neamul omenesc, trebuind să roadă rădăcini, ghindă și vreascuri prin păduri”¹⁵. În ipostaza sa arhaică Sfântul Haralambie care „ține ciumele de păr”¹⁶ „se încadrează între Asklepios¹⁷ și Haron¹⁸ din mitologia antică grecească”. Aidoma acestor divinități Sfântul Haralambie stăpânește moartea, purtând sufletele spre lumea cea de dincolo¹⁹.

Versul Sfântului Sfințitului Mucenic Haralambie sună în modul următor: *Mare mucenic sfinte ! / Haralambie Părinte ! / Ne-au înfierbântat la minte / Sfintele tale cuvinte. / Care le-ai vărsat odată / Viindu-ți cereasca plată, / Pentru patima răbdată / Prin cerere minunată. / Ceriul deschizându-ți-se / Și făgăduindu-ți-se. / Ai cerut mai înainte / Să-ți rămâie cele sfinte, / Spre folosire fierbinte / Moaștele tale Părinte*²⁰.

Sfântul Visarion este un alt sfânt către care poporul român își îndreaptă credința. În anul 1735 domnul Munteniei Grigore Ghica al II-lea a construit în apropiere de București spitalul Sfântul Visarion în care erau izolați bolnavii de ciumă și lingoare. Ceva mai târziu a fost fondat spitalul din Valea Floreștilor, destinat îngrijirii bolnavilor de ciumă. Acest spital în 1796 a fost înlocuit cu spitalul din Dudești²¹.

În anii bântuiți de ciumă oamenii i se adresau și Sfântului Visarion, fiind aduse moaștele sale în speranța izbăvirii de molimă. La 12 iunie 1795 a

¹⁵ Silvia Ciubotaru. *Op. cit.*, p. 52.

¹⁶ Tudor Pamfile. *Op. cit.*, p. 318.

¹⁷ *Asklepios* (Asclepios) - zeul medicinei în mitologia greacă. Asklepios a fost conceput dintr-o relație a fiicei regelui lapiților Coronis cu Apolo. Coronis s-a îndrăgostit de Ishis, fiul regelui Arcadie. Apolo se răzbuună pentru trădare, ucigându-i printr-o molimă pe Coronis și Ishis. Înainte de a fi incinerată Coronis, Apolo și-a extras fiul din trupul ei, încredințându-l lui Chiron care i-a cultivat lui Asklepios cunoștințele și practicile medicale. Asklepios a realizat vindecări miraculoase, readucând la viață chiar și morții, fapt care l-a înfuriat pe Zeus care l-a ucis cu fulgerul. Apolo l-a rugat pe Zeus să-i acorde lui Asklepios un loc printre aștri în calitate de semizeu. Astfel, Asklepios a devenit succesorul părintelui său ca divinitate a medicinei (V. Strat, V. Vasilescu. *Iliada: aspecte medicale. Medicina homerică*. În: Jurnalul de chirurgie, Iași, 2011, Vol. 7, Nr. 3, p. 481).

¹⁸ Haron (Charon) este un luntraș bătrân care pentru o anumită plată conduce sufletele morților spre lumea de dincolo de mormânt, traversând râul Styx (Fl. Ghiță-Nică, *Simbolul șarpelui în lirica lui Petre Stoica*. În: „Conferința internațională Lumen: Logos - Universalitate - Mentalitate - Educație - Noutate. Secțiunea: Filosofie și Științe Umaniste”, Vol. I, Iași: Editura Lumen, 2011, p. 379).

¹⁹ Silvia Ciubotaru, *Op. cit.*, p. 53.

²⁰ *Cinstitul Paraclis al Sfântului Sfințitului Mucenic Haralambie dimpreună cu viața sfântului*. Sibiu: Tiparul și Editura lui W. Krafft, 1924, p. 30.

²¹ Iacob Felix. *Istoria igienei în România în secolul al XIX-lea și starea ei la începutul secolului al XX-lea*. Partea I. București: Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1901, p. 291.

fost adus de poliție „sfântul cap al Sfântului Visarion” la București „cu multă (chel)tuială pentru frica ciumii. Și nu numai ciuma era, ci și foamete foarte grea era, că mulți din creștini au și murit de foame, că unii au mâncat tărâțe, iară mai mulți și coajă de copaci o amesteca cu tărâțile (în loc) de pâine și cu aceia își lungiia viața”²². Manole „erodiiaconu zugrav” scrie cu tristețe că pe fundalul ciumei și a foametei care o însoțește s-au scumpit prețurile la grâu, porumb și mălai²³.

Un șir de însemnări ale timpului reflectă faptul că din cauza ciumei în Țara Românească „s-au spart toate orașele”, iar mănăstirile ortodoxe erau locuri ferite de ciumă, astfel cucoanele însărcinate se refugiau la mănăstiri pentru a naște copii. Petrache logofăt însemna la 31 octombrie 1795, la mănăstirea Cozia cucoana medelnicerului Costache Otetelișanu a născut „o cuconiță și au botezat-o prea sf(in)țitul părintele eparh(iei) Rîmn(icului) Nectarie în sfânta mănăstire (...) punându-i numele Sevasti”²⁴. În același an cucoana lui „vistieru Anghel” a născut la mănăstirea Cozia „un coconaș”, punându-i numele Iancu”²⁵.

Sfântul Roch (lat. Rochus; it. San Rocco [1295-1372]) este venerat în biserica catolică. Epidemia de ciumă bubonică care s-a derulat între anii 1347 și 1351, a devenit ulterior cunoscută drept „Moartea neagră”. Această molimă „poate fi socotită răspunzătoare de introducerea în calendarul bisericesc a unui nou Sfânt” – Sfântul Roch, considerat patronul ciumei bubonice²⁶. Roch s-a născut la Montpellier, în 1347 îngrijea de bolnavii de ciumă în nordul Italiei, fiind și el infectat de molimă. A fost lăsat să moară, dar a fost „găsit de un câine, care i-a lins buboanele purulente și astfel s-a vindecat”. Câinele i-a adus și o bucată de pâine. Ulterior Roch a plecat în Lombardia unde a fost învinuit de spionaj, aruncat în temniță. A decedat în detenție. Sfântului Roch i se atribuie un episod miraculos de înviere, „înainte de a trece definitiv în lumea celor drepti și a fi, ulterior sanctificat”²⁷.

Sfântul Roch este considerat protectorul de ciumă și holeră, a bolnavilor care suferă de maladii la picioare și piele, a pelerinilor, chirurgi-

²² Ilie Corfus. *Însemnări de demult*. Iași: Junimea, 1975, p. 173.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, p. 173-174.

²⁵ *Ibidem*, p. 174.

²⁶ Frederick F. Cartwright, Michael. Biddiss. *Bolile și istoria*. București: Editura ALL, 2008, p. 60.

²⁷ *Ibidem*.

lor, cânilor și a vitelor de casă. Sfântul Roch este și protectorul orașelor Montpellier și Veneția²⁸.

Grigore Luminătorul. În comunitatea armenilor bucovineni percepțiile legate de remediile tămăduitoare a bolilor sunt axate pe rugăciunile adresate Sfântului Grigore Luminătorul și „Preasfintei noastre stăpâne, de Dumnezeu născătoare, fecioara Maria, bucuria tuturor celor necăjiți”²⁹.

Rolul Sfântului Grigore Luminătorul este edificator în cadrul istoriei, culturii și spiritualității armene. Arhiepiscopul Husik Zohrabian accentua că, „dacă Sfântul Grigore este considerat ca luminătorul sufletelor, Nerses este luminătorul inimilor prin instituțiile umanitare ce le-a întemeiat și reformele ce le-a introdus”³⁰. Sfântul Grigore Luminătorul (cca. 239-325/326) a fost supranumit „Bartev” – „Partul”, fiind astfel de origine iraniană. Conform tradiției ar fi fost fiul lui Anak (Anag) care l-ar fi ucis pe regele de viță partă al armenilor Khosrov. Anak a fost prins lângă orașul Ardașad, fiind omorât cu întreaga-i familie. A scăpat cu viață numai pruncul Grigore care a fost dus de doica sa în Caesareea din Capadocia. Anume aici a studiat mai târziu, însușind și cultura elenă. Regele Tiridates, fiul lui Khosrov asasinat de Anak, îl întemniță pe Grigore când a aflat că este fiul asasinului părintelui său, supunându-l și la încercări groaznice. Peste un timp Tiridates le-a martirizat pe fecioarele Ripsime, îmbolnăvindându-se grav din cauza remușcărilor ce-l cuprinsese. Regele evita prezența oamenilor, trăia în pădure, printre sălbăticiuni. Printr-o minune cerească, Grigore (care încă se afla în închisoarea subterană) l-a vindecat pe Tiridates care a hotărât să devină creștin. Grigore Luminătorul a devenit mai întâi episcop iar ulterior arhiepiscop-patriarh al Armeniei, fiind sacrat „Catoligoe al Armenilor” la Caesareea din Capadocia de către mitropolitul grec Leontie³¹.

²⁸ В.Э. Даревский. *Христианские Святые на художественных открытках и бумажных иконах*. Книга 10. *Католики*. Москва: Препринт, 2017, с. 51 (Рис. 274-285).

²⁹ A. Mandalian. *Rugăciune care se citește în fața icoanei Făcătoare de minuni a Preasfintei noastre stăpâne, de Dumnezeu născătoare, fecioara Maria, bucuria tuturor celor necăjiți*. În: Datev Hagopian. *Haġigadar. Ruġa pelerinului către Sfânta Născătoare de Dumnezeu*. Suceava: f. e., 2016, pp. 12-15.

³⁰ Husik Zohrabian. *Istoria Bisericii Armene. De la introducerea creștinismului în Armenia până în zilele noastre*. În românește de V. Mestugean. București: Tipografia ziarului „Universul”-Brezoianu, 1934, p. 24.

³¹ *Creștinarea Armeniei - O sărbătoare a Lumii Civilizate (301 d. Hr - 2001)*. București: Ararat, 2001, p. 15-17; Hayazat Martikyan. *Biserica apostolică ortodoxă armeană*. București: Zamca, 2009, pp. 12-15.

În primii ani ai erei noastre pe teritoriul Armeniei propovăduiau învățătura lui Hristos apostolii Bartolomeu și Tadeu³². În anul 301 regele Tiridates al III-lea³³ s-a convertit la creștinism, fiind botezat de către Grigore Luminătorul (Grigor Lusavorici) – cel „dintâi patriarh armean”³⁴. Armenia este astfel prima țară în care creștinismul a fost proclamat „ca religie de Stat”³⁵. Decizia suveranului avea și o conotație politică, fiind și un protest la adresa împăratului Diocletian al Romei care inițial l-a ajutat să obțină tronul pentru ca peste zece ani, în anul 297 să-i răpească o parte din provinciile vestice ale Armeniei. Regele Tiridates a renunțat la persecutarea creștinilor, preferând împreună cu regina Așkhen, suita sa, nobilii și populația simplă să accepte religia creștină³⁶, fiind cu toții botezați de către Grigore Luminătorul în orașul Pacavan, pe malul râului „Arazani, afluent al Eufratului armenesc”³⁷. În orașul-capitală de atunci Vaharșabat (Vagharșabad – Ecimiadzinul de astăzi) Grigore Luminătorul a edificat pe ruinele unui templu păgân o catedrală creștină care reprezenta centrul religios al Bisericii armenice³⁸. Regele Tiridates cu sprijinul lui Grigore Luminătorul avu în grijă „să dărâme toate templele păgâne”³⁹. Următorul pas pe calea emancipării spirituale a armenilor a fost făcut de către regele Bab (369-373) care împreună cu ierarhul bisericesc Nerses I Partul (353-373) au renunțat la tradiția de consacrare a patriarhului suprem, a catolicosului la Caesareea. În urma Conciliului ecumenic de la Așdișad (365), regele Bab și Nerses cel Mare au elaborat normele juridice necesare pentru buna funcționare a clerului, bisericilor, mănăstirilor, școlilor ecleziastice și ale așezămintelor sociale⁴⁰. Pentru a pune capăt obiceiurilor păgâne, a fost legiferată căsătoria, au fost întemeiate după modelul bizantin așezăminte pentru tratarea bolilor molipsitoare, inclusiv a râiei⁴¹. Catolicosul

³² Husik Zohrabian, *Op. cit.*, pp. 10-11.

³³ Numele acestui rege poate fi întâlnit în următoarele transcripții: Drtad / Tiridates / Tiritad.

³⁴ Sergiu Selian. *Schiță istorică a comunității armenice din România*. Ediția a II-a. București: Ararat, 1999, p. 50.

³⁵ Husik Zohrabian. *Op. cit.*, p. 11.

³⁶ Meline Poladian Ghenea. *Epoca de aur a culturii armenice*. București: Tipărit și legat la Tipografia Gerom-Design S.R.L., Editura „Holding Reporter”, 1995, p. 13.

³⁷ Husik Zohrabian. *Op. cit.*, p. 18.

³⁸ Meline Poladian Ghenea. *Ipostaze ale simbolului cruciform în arat armeană*. București: Ararat, 2001, p. 19; S. Tavitian. *Armenii dobrogeni în istoria și civilizația românilor (125 de ani de la revenirea Dobrogei în cadrul statului național românesc)*. Constanța: EX PONTO, 2003, p. 32.

³⁹ Hagop Dj. Siruni. *Erzânga - orașul zeilor (Extras din anuarul „ANI”)*. București: Tipografia „Carpați”, 1941, p. 12

⁴⁰ Meline Poladian Ghenea. *Epoca de aur a culturii armenice*, p. 14.

⁴¹ Husik Zohrabian. *Op. cit.*, p. 24.

sprijinea material activitatea așezămintelor sociale administrate de către diaconul Khat, iar bogățiile și proprietățile sale erau comparabile cu cele ale palatului regal.

Comunitățile armenilor posedau cunoștințe și practici medicale care le-au permis să se implice în diferite acțiuni de asistare a populației suferinde de anumite boli. Astfel, armenii din Țara Sfântă au contribuit la activitățile sanitare ale Ordinului Sfântului Lazăr care le asigura asistență medicală și umanitară cavalerilor cruciați afectați de lepră⁴². În perioada premergătoare cruciadelor, armenii din Țara Sfântă au stabilit un șir de adăposturi pentru oamenii suferinzi de lepră, în mănăstirea armeană Sfântul Ștefan din cartierul armenesc al Ierusalimului a funcționat un spital pentru leproși: bolnavii aveau barăcile lor iar mănăstirea îi asigura cu pâine⁴³.

Conform tradiției, Mănăstirea Hagigadar⁴⁴ de lângă Suceava a fost construită de către doi frați negustori de vite, Astvadzatur (Bogdan) și Drăgan Tonavag (Donavac / Donavachian / Donovacu) care, fiind în drum spre Viena în anul 1592, au poposit pe dealurile din împrejurimi, unde au avut „o viziune ciudată și binecuvântată de glasul dulce al îngerilor” după care au făcut legământ să fondeze o mănăstire⁴⁵. O atestare documentară a existenței Mănăstirii Hagigadar datează cu anul 1629 când este menționat „călugărul Hovhannes de la Sf. Hagigadar”⁴⁶. În anul 1669 în Suceava erau atestate două biserici și o mănăstire armenească⁴⁷. Într-o inscripție în limba latină din 1693

⁴² Ordinul semimilitar al Sfântului Lazăr a fost fondat în anul 1098 în Palestina, având ca locație un spital pentru bolnavii de lepră. Călugării-cavaleri ai acestui ordin se conduceau după statutul sau *Regula* Sfântului Augustin care „le cerea să locuiască în comun și să refuze orice fel de proprietate”. Tratarea bolnavilor era însoțită de primirea în rândurile ordinului a cavalerilor contagiați de lepră, respectiv, instituțiile spitalicești patronate de ordinul Sfântului Lazăr au fost numite cu timpul *lazarete*. Cavalerii acestui ordin purtau mantie albă cu simbolul crucii de culoare verde. În cadrul luptelor duse de cruciați, cavalerii leproși au reprezentat o forță de șoc, o veritabilă armă biologică în bătălia de apărare a Ierusalimului (1187) cu ostașii lui Saladin (Salah ad-Din Yusuf ibn Ayyub [1138-04.03.1193]), ultimii fiind înspăimântați de chipul înfiorător al cavalerilor Ordinului Sfântului Lazăr (Pavel Cocârță. *Dicționar de civilizație medievală*. Chișinău: Lexon-Prim, 2015, p. 289, 345; Florentina Căzan. *Cruciadele*. București: Editura Academiei Române, 1990, pp. 79-86).

⁴³ Kevork Hintlian. *Istoria armenilor din Țara Sfântă*. București: Editura Zamca, 2010, pp. 43-44.

⁴⁴ Nicolae Iorga desemnează lăcașul drept „metocul”, capela Hagigadar (N. Iorga. *Scriseri istorice despre armeni*. Ediție îngrijită de Emanuel Astarian. București: Ararat, 1999, p. 223).

⁴⁵ Bogdan P. Hașdeu. *Istoria toleranței religioase în România*. București: Editura Saeculum; Chișinău: Î.E.P. Știința, 1992, p. 55.

⁴⁶ Datev Hagopian. *Hagigadar. Ruga pelerinului către Sfânta Născătoare de Dumnezeu*. Suceava: f. e., 2016, p. 21.

⁴⁷ Grigore Goilav. *Armenii ca întemeietori de orașe în partea de răsărit a Europei*. București: Editura Zamca, 2011, p. 30.

este menționat faptul că Hagigadar este mănăstire de maici⁴⁸. De praznicul Adormirea Maicii Domnului pelerinii armeni și români rostesc și repetă urătoarele cuvinte: *Sfinte Hagigadar, templu micuț, / Fiecăruia să-i împlinești dorința, / Sfinte Hagigadar, deal micuț, / Fiecăruia să-i îndeplinești rugămintea*⁴⁹.

Armenii folosesc o liturghie foarte veche, completată de convertitorul lor la creștinism Grigore Luminătorul⁵⁰. Rugăciunile enoriașilor, adresate fecioarei Maria, sunt invocate totodată și Sfintei Hagigadar⁵¹: *Sfânta Maică milostivă Hagigadar / Deschide-ne ușa milostivirii, / Dă-le sănătate celor bolnavi / Și ajutor pelerinilor ! (...)* *Sfântă Hagigadar, loc ales / Toți munții îți sunt desfășurați în față, / Să ți se adreseze cu toții, de pretutindenii, / Ca să dai sănătate bolnavilor !*⁵². Locașul are ca hram *Adormirea Maicii Domnului*, care cu scurgerea timpului „a căpătat epitetul de Hagigadar, pentru darul ei de a îndeplini dorințele”, astfel la mănăstirea cu puteri miraculoase, „pentru a-și găsi vindecarea” veneau de rând cu armenii și creștinii din regiunile învecinate, urcând dealul și înconjurând biserica de trei ori, parcurgând întreaga distanță numai „în genunchi și coate”⁵³.

O tradiție locală atribuie unei bătrâne din familia armenească Foit exercitarea a multiple tămăduiri ale bolnavilor grație calităților sale para-psihologice. Darul său de vindecare i-a îndepărtat pe enoriași de biserică, astfel călugărul mănăstirii a invitat bătrâna tămăduitoare, oferindu-i găzduire în locaș. În consecință, enoriașii au revenit la mănăstire pentru tămăduire, iar obiceiul „de a veni la Hagigadar pentru a scăpa de boli și de alte rele, a continuat și după moartea bătrânei, devenind tradiție atribuită bisericii”⁵⁴.

Mănăstirea Hagigadar face parte din patrimoniul cultural și ecleziastic românesc, constituind după H. Dj. Siruni „principalul sfânt locaș armean de pelerinaj din Europa Orientală”⁵⁵. În spațiul românesc există și câteva biserici

⁴⁸ Hagop Dj. Siruni. *Biserica armeană pe pământ românesc*. București: Editura Zamca, 2012, p. 127.

⁴⁹ Hagigadar în traducere din armeană înseamnă „Împlinitoare de dorințe”. Sergiu Selian. *Op. cit.*, p. 60; O. Khachatryan. *Sărbătoarea Adormirii Maicii Domnului. Sfințirea strugurilor*. În: Oshakan Khachatryan. *Predici*. București: Editura Ararat, 2016, pp. 100-101.

⁵⁰ Dimitrie Dan. *Armenii ortodocși din Bucovina*. București: Editura Zamca, 2010, p. 66.

⁵¹ *Ibidem*, p. 71.

⁵² Datev Hagopian. *Op. cit.*, pp. 23, 25.

⁵³ *Ibidem*, p. 19, 27; Berdj Așgian. *Arhitectura bisericească armeană din antichitate și Evul Mediu și unele corelații cu cea românească. Armenii și Românii*. București: Ararat, 2000, p. 62.

⁵⁴ Sergiu Selian. *Op. cit.*, p. 61.

⁵⁵ Hagop Dj. Siruni. *Biserica armeană pe pământ românesc*. București: Editura Zamca, 2012, p. 12.

cu hramul lui Grigorie Luminătorul care de asemenea avea darul tămăduirii de boli: Capela Pruncu cu hramul „Sfântul Grigore Luminătorul” din Suceava (1902); Biserica Armeană „Sfântul Grigore Luminătorul” din Tulcea (1885); Biserica „Sf. Grigore Luminătorul” din Bălți (1913); Biserica „Sf. Grigore Luminătorul” din Grigoriopol (astăzi dispărută de rând cu alte două biserici din localitate – cu hramul „Sf. Ecaterina” și „Sf. Cruce”)⁵⁶.

Patrimoniul ecleziastic. În spațiul românesc există mai multe lăcașuri închinat Sfântului Sfințit Mucenic Haralambie, cele mai cunoscute fiind edificate în orașele Iași⁵⁷, Chișinău⁵⁸, Galați⁵⁹, Târgu Neamț⁶⁰, București (Flămânda; Bălăneanu-Iancu Nou; Belu; Poștă; Mănăstirea Stavropoleos – al treilea hram a mănăstirii)⁶¹, Ploiești⁶², Turnu Măgurele⁶³, Constanța⁶⁴, Craiova, Huși, Grojdibodu (Olt), Mavrodolu (Pitești). Sfântul Haralambie este prăznuit la biserica spitalului leprozeriei din Tichilești, Tulcea; la Biserica „Sfântul Haralambie” a Spitalului de Psihiatrie din cartierul Burdujeni din Suceava⁶⁵.

Edificarea lăcașurilor de cult închinat Sfântului Sfințit Mucenic Haralambie, protector împotriva tuturor bolilor și mai ales împotriva necruțătoarei ciume, este legată direct de epidemiile de ciumă. Silvia Ciubotaru specifică că „cele mai multe lăcașuri de cult care îi sunt închinat au fost zidite pe timpul unor mari molime”⁶⁶. În secolul XVIII – prima jumătate a secolului al XIX-lea în spațiul românesc au fost înregistrate multiple epidemii de ciumă. În Transilvania au fost semnalate epidemii de ciumă în anii 1709-1710, 1712, 1717-1720, 1737-1739, 1740-1743⁶⁷. În Țara Moldovei epidemiile de

⁵⁶ *Ibidem*, pp. 121-123, planșele 21, 28.

⁵⁷ Biserica a fost ridicată între anii 1799-1804. Actualmente aflându-se în imediata apropiere a Spitalului Clinic de Boli Infecțioase „Sfânta Parascheva” din Iași.

⁵⁸ Biserica „Sfântul Mare Mucenic Haralambie” din Chișinău a fost zidită în perioada anilor 1812-1813 și 1835-1836.

⁵⁹ Lăcașul a fost ridicat în anul 1848, fiind sfințit în același an la 20 decembrie.

⁶⁰ Biserica „Sfântul Haralambie” din Târgu Neamț a fost zidită în perioada anilor 1853-1856.

⁶¹ Biserica „Flămânda” cu două hramuri ale sale - Sfântul Haralambie și Adormirea Maicii Domnului - este menționată documentar pentru prima dată în anul 1871.

⁶² Biserica „Sfântul Haralambie” din Ploiești a fost construită în anii 1875-1879.

⁶³ Catedrala Sfântului Haralambie din Turnu Măgurele a fost edificată între anii 1901 și 1905.

⁶⁴ Parohia „Sfântul Sfințit Mucenic Haralambie” din orașul Constanța a fost înființată în anul 2010.

⁶⁵ *Sfântul Mucenic Haralambie ocrotitorul împotriva bolilor*. Selecția și adaptarea textelor C. Voichilă. București: Meteor Publishing, 2016, pp. 120-122.

⁶⁶ Silvia Ciubotaru. *Op. cit.*, p. 52.

⁶⁷ Cristian Matei. *Cartea medicală românească din spațiul românesc (1800-1830)*. În: Transilvania, Nr. 4-5, 2016, pp. 59-60.

ciumă au variat în intensitatea lor în anii 1735, 1755, 1758-1761, 1763, 1770, 1771, 1784⁶⁸. Molima a bătuit în Muntenia în anii 1783-1785, 1792, 1794-1795, 1813-1814 („Ciuma lui Caragea”). În Țările Române epidemii de ciumă intensive și extensive au fost atestate documentar în anii 1675, 1770 și 1797; epidemii localizate în anii 1812, 1813, 1816, 1821, 1824, 1828-1829; în mod sporadic în 1832; în mod epidemic în Transilvania în 1832; cu extensiune din Bulgaria în 1834; în Basarabia în 1837⁶⁹.

Iași. Biserica închinată Sfântului Sfințit Mucenic Haralambie din Iași are o legendă expusă de către Mihail Sadoveanu în culegerea „Hanu Ancuței”⁷⁰. Haralambie era arnăut domnesc, dar într-o bună zi „Dumnezeu a vrut să-și urască slujba la poarta Domniei”, devenind haiduc. A lovit curți boierești, sate, luând și mare dobândă. Haralambie controla codrii, drumurile, trecătorile, fântânile din preajmă, astfel boierii, negustorii și oamenii simpli s-au plâns lui Vodă pe asupririle și răutățile lui Haralambie. Domnul țării a poruncit ispravnicilor „să alcătuiască poteri și să prindă pe vrăjmași”, dar Haralambie reușea de fiecare dată să scape de urmăritori. În cele din urmă marele vornic al Țării de Sus l-a sfătuit pe domn că cel mai vrednic vânător al lui Haralambie este frate-său „Gheorghie Leondari, tufecci-bașa⁷¹, care-i om cinstit și viteaz și arată mare scârbă pentru răutățile frățâne-său”. Gheorghie Leondari a fost nevoit să îndeplinească porunca domnească, de al aduce la picioarele suveranului pe fratele său „viu sau mort”. După o urmărire de opt zile Haralambie cu tovarășii lui au fost încercuiți, iar Gheorghie Leondari după ce frate-său trase cu pistolul în el „l-a pălit cu hamgerul⁷² și l-a doborât”. Gheorghie Leondari s-a prezentat la curte, a pus capul fratelui său „pe covor, pe năframă roșă, la picioarele lui Vodă”, rugându-l cu lacrimi în ochi să-i permită să-l lase *slobod* pentru se retrage la moșia sa deoarece a vărsat sângele părinților lui, care curge și-n vinele sale. După retragerea din slujba domnească, Gheorghie Leondari a clădit în Iași Biserica Sfântul Haralambie⁷³.

⁶⁸ Pompei Gh. Samarian. *Din epidemiologia trecutului românesc. Ciuma*. București: Institutul de Arte Grafice E. Mărvan, 1932, p. 140.

⁶⁹ Ilacob Felix. *Op. cit.*, p. 291.

⁷⁰ Mihail Sadoveanu. *Haralambie*. În: Mihail Sadoveanu. *Hanu Ancuței. Baltașul*. Chișinău: Litera, 2003, pp. 10-12.

⁷¹ *Tufecci-bașa (tufecciu-bașa)* - comandantul găzilor domnești; șef armurier; șeful pușcașilor.

⁷² *Hamger / hanger* - pumnal mare, încovoiat care se purta la brâu.

⁷³ Mihail Sadoveanu. *Op. cit.*, pp. 10-12.

În descrierea faptelor lui Gheorghe Leondari, Mihail Sadoveanu s-a inspirat din „Istoria Moldovei” a lui Manolachi Drăgici care s-a referit la domnia lui Constantin Ipsilanti din anii 1799-1801⁷⁴. În cele două texte există câteva deosebiri, astfel Manolachi Drăgici scrie că tufecci-bașa Gheorghe din Basarabia l-a urmărit pe fratele său Haralambie „cu 50 de neferi aleși dintre toți arnăuții”⁷⁵, înghesuindu-l „în satul Bozieni din Ținutul Neamț, într-o grădină”. Haralambie „s-a repezit asupra fratelui său dând să-l omoare, fără însă să-i reușească intenția”. Tufecci-bașa l-a ucis pe frate-său cu pistolul. Scena de la palat este completată cu un detaliu elocvent, astfel „chiar Ipsilanti a lăcrimat pentru cele întâmplare”. Ulterior, Gheorghe Leondari „a ridicat în Iași biserica al cărui hram este Sfântul Haralamb din Sărărie, căreia i se mai zice biserica lui Tufecci-bașa”⁷⁶.

În narațiunea sa Manolachi Drăgici remarcă faptul că în jurul bisericii au fost construite acareturi pentru „slujitorii care îi purtau de grijă”, dar majoritatea dintre ele s-au dărâmat în urma incendiilor, păstrându-se intactă doar biserica, iar starea zidurilor mai însemnate era însoțită de o fatalitate și anume că au fost „ridicate cu prețul sângelui”⁷⁷. Subiectul tragic al fratricidului a fost tratat în istoria universală de către Aureliu Augustin prin prisma tradiției biblice. Pentru Fericitul Augustin istoria Romei începe cu o crimă, cu omorârea lui Remulus de către fratele său Romulus, la fel ca și în Biblie, primul edificator de oraș este Cain, care „s-a ridicat împotriva fratelui său Abel, și l-a omorât”⁷⁸. Cain, [fiind] invidios și mândru, și-a ucis fratele drept și a fost însemnat să nu-l ucidă nimeni⁷⁹. Sfântul Augustin constată că au fost uciși „atât de mulți proroci dreپți *de la sângele dreptului Abel până la sângele lui Zaharia*”⁸⁰. Istoria ne-a oferit în continuare mai multe exemple în

⁷⁴ Manolachi Drăgici. *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani până în zilele noastre*. Volumele 1 și 2. Iași, 1957. Transpunere în litera și graiul zilei de azi și comentarii de Constantin Mihăiescu-Gruu. București: Editura Paco, 2013, p. 297-299.

⁷⁵ În spațiul românesc albanezii erau atestați în calitate de mercenari sau arnăuți. Mercenarii albanezi se aflau în garda și în oastea domnească, în garnizoanele cetăților de margine. Adrian Majuru. *Prin Bucureștiul albanez. Năpăr Bukureshtin shqiptar*. București: Editura Privirea, 2006, p. 56).

⁷⁶ Manolachi Drăgici. *Op. cit.*, p. 298.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 299.

⁷⁸ *Geneza (Facerea)*, 4, 8; E.A. Косминский. *История средних веков (V в. - середина XIX в.)*. Москва: Издательство Московского Университета, 1963, с. 21.

⁷⁹ *Geneza (Facerea)*, 4, 1-15; Fericitul Augustin. *Predici de la marile sărbători*. Vol. I. *Predici la Nașterea Domnului, Anul Nou, Arătarea Domnului, Înălțarea Domnului și Cincizecime*. Traducere din limba latină și studiu introductiv de C. Clop. București: Editura Basilică a Patriarhiei Române, 2014, p. 292.

⁸⁰ Matei 23, 35; Luca 11, 51; Fericitul Augustin, *Op. cit.*, p. 508.

acest sens. De exemplu, contemporan al evenimentelor descrise în timpul domniei lui Constantin Ipsilanti în Țara Moldovei a fost conducătorul sârbilor Caragheorghe (Gheorghe Petrovici / Топше Петровић Караџе [1762-1817]). Eroul sârbilor avea un temperament vulcanic, a fost o perioadă haiduc, ulterior și-a omorât tatăl, iar când fratele său a abuzat o femeie, Caragheorghe a ordonat executarea lui. Povara păcatelor sale în urma „vârșării sângelui părinților” l-a determinat pe Caragheorghe să construiască între anii 1811-1813 în localitatea Topola Biserica Nașterii Maicii Domnului pe care localnicii o numesc Biserica lui Caragheorghe (Караџеџева црква)⁸¹.

Din punct de vedere arhitectonic Biserica Sfântul Haralambie din Iași este zidită după planul circular al bisericilor din Rusia: naosul este circular, fiind cuprins între altarul adânc și pronaosul în dreptunghi; trei turla ale edificiului sunt „așezate în linie pe un singur postament ornat cu un rând de firide, turla de mijloc având o a doua bază circulară deasupra postamentului, îmbrăcată în baluștri clasicizați”⁸². Prin înfățișarea sa, edificiul reprezintă o ruptură de la modelele țarigrădene promovate de fanarioți, fiind adoptate multiple modele europene nordice prin intermediul rusesc care influențează și ornamentația interioară și exterioară a bisericii Sfântul Haralambie⁸³.

Chișinău. În anii 1830-1832 în spațiul basarabean au fost semnalate focare de ciumă și holeră. Dezlănțuirea cumei în împrejurimile Bolgradului a condiționat mutații demografice ale etnicilor bulgari care în parte au preferat să se întoarcă la sud de Dunăre⁸⁴. În 1831 ciuma a bătut în Chișinău. Este cunoscut faptul că pesta l-a răpus pe fiul lui Caragheorghe, Alexei (născut în 1798 la Topola) care a fost înmormântat în Cimitirul Central Ortodox din strada Armenească⁸⁵.

Biserica „Sfântul Mare Mucenic Haralambie” din Chișinău a fost zidită în perioada anilor 1812-1813 și 1835-1836 în Mahalaua Teslarilor.

⁸¹ Святитель Николай (Велимирович). *Сербский вожь Карагеоргий*. În: Дух христианства, № 9 (99), 1 мая 2009, с. 7. În: <http://www.christian-spirit.ru/v99/99-7.htm> [Accesat: 19.03.2020].

⁸² Dan Bădărău, Ioan Caproșu. *Iașii vechilor zidiri (până la 1821)*. Ediția a II-a, Iași: Casa Editorială Demiurg, 2007, p. 383.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ Ivan Duminica. *Crâmpeie din istoria etnicilor bulgari din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea*. În: Andrian Dolghi (editor). *Valorificarea patrimoniului etnocultural al Republicii Moldova în educația tinerei generații: Compendiu*. Chișinău: S.n., (Tipografia „Notograf Prim”), 2017, pp. 107-108.

⁸⁵ Ив. Думиника. *К истории сербской эмиграции в Бессарабии в первой половине XIX века*. În: Славяноведение, Nr. 1, 2016, с. 8-9.

Biserica a fost construită cu cheltuiala negustorului originar din Cetatea Albă Haği Chiriac Stamat, care pe la 1798 era atestat în calitate de proprietar al unei prăvălii în târgul Chișinăului⁸⁶. Lucrările de construcție a bisericii „cu hramul Sfinților Athanasăe și Haralambie” au început în primăvara anului 1812 fiind finalizate în ultimele luni ale anului 1813⁸⁷. Biserica era construită pe o carcasă de lemn, fiind „umplută cu zidărie de cărămidă”, dispunând și de un turn-clopotniță edificat pe extremitatea ei vestică. În urma cutremurului din 14 noiembrie 1829 pe pereții edificiului au apărut multiple fisuri, apărând astfel pericolul prăbușirii clopotniței. Conform proiectului aprobat de Dimitrie Sulima, arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului, noua clopotniță de piatră a fost construită în anii 1830-1831, iar în anii 1835-1836 a fost construită o biserică cu zidărie de piatră, integrată noului turn de piatră. La 12 noiembrie 1836 biserica a fost sfințită în cinstea Sfântului Mucenic Haralambie⁸⁸. Pe dimensiunea plasticii decorative locul Sfântului Haralambie este influențat de stilul clasicist, caracteristic și pentru bisericile „Învierea Tuturor Sfinților”, „Providența Divină”⁸⁹.

Turnu Măgurele. În Turnu Măgurele piatra de temelie a viitoarei Catedrale Sfântului Haralambie a fost pusă la „28 iunie, Joi, anul 1901, de la Nașterea Mântuitorului nostru, în al XXXV-lea an al Domniei de Hristos, iubitorului Rege Carol I al României, regina fiind prea grațioasa Elisabeta Doamna, moștenitor al Tronului Prințul Ferdinand, având de soție Principesa Maria și copii pe Principele Carol și Principesa Elisabeta și Maria”⁹⁰. În pronaosul bisericii tablourile votive îi reprezintă pe regele Carol I și regina Elisabeta drept ctitori ai lăcașului⁹¹.

Arhitectul clădirii catedrale a fost D. Maimarol (grec de origine), iar edificiul a fost construit de antreprenorul Nicolae B. Cernat⁹². Construcția Catedralei Sfântului Haralambie a fost finisată și sfințită la sfârșitul anului

⁸⁶ Andrei Eșanu. *Chișinău. File de istorie*. Chișinău: Editura Museum, 1998, p. 150.

⁸⁷ Sergius Ciocanu. *Orașul Chișinău: începuturi, dezvoltare urbană, biserici (secolele XV-XIX)*. Chișinău: Cartdidact, 2017, p. 207.

⁸⁸ Ibidem, p. 208-209; Ștefan Ciobanu. *Chișinăul*. Chișinău: Museum, 1996, p. 66.

⁸⁹ Elena Serbaniuc. *Edificii publice și lăcașuri de cult în capitala Basarabiei în a doua jumătate a secolului XIX. În: Edificarea statului de drept și punerea în valoare a patrimoniului cultural, istoric și spiritual al Moldovei în context internațional. Conferința științifică anuală a tinerilor cercetători, Chișinău, 29 martie 2007*. Chișinău: Institutul de Istorie, Stat și Drept, CEP USM, 2007, p. 104.

⁹⁰ Marian D. Ciulei, R. C. Simion. *Catedrala Sfântului Haralambie - Turnu Măgurele*. Alexandria: Editura Tipoalex, 2007, p. 9.

⁹¹ Ibidem, pp. 8-11.

⁹² Ibidem, p. 9.

1905. Sfântul Haralambie este în același timp și patronul orașului Turnu Măgurele⁹³.

În anii de pace și cei de restriște, marcați de calamități, boli și epidemii, enoriașii apelau la remediile terapiei teologice, la sfinții înzestrați de Dumnezeu cu puteri terapeutice, protectori și tămăduitori de boli, implicit de ciumă. Creștinii ortodocși se rugau pentru vindecare de boli și de ciumă Sfântului Sfințit Mucenic Haralambie, Sfântului Visarion, ambii fiind venerați în calitatea lor de vraci, de ocrotitori împotriva bolilor. Catolicii se adresau pentru a fi protejați și vindecați de ciumă Sfântului Roch. Pentru a fi feriți de boli și de ciumă armenii apelau în rugăciunile lor la Sfântul Grigore Luminătorul și la Sfânta Hagigadar – *Împlinitoare de dorințe*. Aceleași rugăciuni adresate sfinților protectori și tămăduitori de boli, de ciumă, se regăsesc și astăzi în comunitățile de creștini menționate.

Pe dimensiunea etnoculturală sfinții protectori și tămăduitori de ciumă fac parte din credințele populare, legende și folclorul medical. Totodată, impactul sfinților înzestrați de Dumnezeu cu puteri terapeutice asupra societății are multiple interconexiuni de ordin cultural, psihologic, ecleziastic, teologic și medical. Rolul deosebit al sfinților protectori și tămăduitori de boli este reflectat în arhitectura ecleziastică din spațiul românesc, relevantă în acest sens fiind prezența în multiple centre urbane și rurale a numeroase lăcașe de cult cu hramul Sfântului Sfințit Mucenic Haralambie care a reușit să țină în lanț cumplita ciumă.

⁹³ *Ibidem*, p. 11.